

FILOZOFIJA POVIJESTI KONSTANTINA LEONTJEVA

Hrvoje Vuković

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet filozofije i religijskih znanosti
hrvojevukovich@yahoo.com

UDK: 1:94Leontjev, K. N.
<https://doi.org/10.34075/cs.55.4.6>
Pregledni znanstveni rad
Rad zaprimljen 3/2020.

Sažetak

Ovaj rad prikazuje filozofiju povijesti ruskog filozofa i književnika Konstantina Leontjeva, u čijoj je srži organska teorija o trojedinom procesu. Leontjev je u skladu s tom filozofijom povijesti predložio političku doktrinu novog odnosa Rusije, koju je smatrao nasljednicom drevnog Bizanta, prema Zapadu i njegovim vrijednostima kako bi je sačuvao od liberalno-egzaltiranog procesa što ga je smatrao posljednjim stadijem u prirodnom i neizbježnom procesu izumiranja zapadne civilizacije. Nadalje, Leontjev se osvrće i na nacionalne pokrete drugih slavenskih naroda svog vremena, upozorava na opasnosti tada prevladavajućeg slavenofilstva te zagovara savezništvo Rusije s azijskih narodima.

Ključne riječi: Bizantinizam, slavenstvo, slavizam, trojedinu proces, Rusija, filozofija povijesti

UVOD

Ruski filozof i književnik Konstantin Nikolajevič Leontjev jedan je od značajnijih pripadnika ruske religijske filozofije. Bio je konzervativni carist te imperijalistički monarhist koji je zagovarao posebnost ruske civilizacije u odnosu na europske i istočne civilizacije te savezništvo Rusije s civilizacijama Istoka protiv onog što je smatrao katastrofalnim egalitarizmom, utilitarizmom i revolucionarstvom Zapada. Zagovarao je isto tako i rusku kulturnu ekspanziju prema Istoku, na Indiju, Tibet i Kinu. Leontjevljeva filozofija u potpunosti je prožeta pravoslavljem, ali za razliku od njegovih suvremenika slavenofila njegova slika kršćanstva bizantijska je i monaško-asketska bez humanističkih elemenata. Najveći doprinos Leontjev je dao filo-

zofiji povijesti razrađujući i uzdižući naturalističku teoriju filozofije povijesti Nikolaja Danilevskog do razine univerzalnog zakona. A kako Leontjevljeva filozofija povijesti u čijem je središtu teorija „trojedinog procesa“ predstavlja jednu od značajnih polazišnih ideja u izgradnji suvremene geopolitičke ideologije euroazijanizma, to je čini aktualnom i suvremenom temom za istraživanja. Ovaj rad istražiti će ishodišta Leontjevljeve filozofije povijesti, prikazati njezine osnovne pojmove i teze te interpretirati tu teoriju iz najznačajnijeg Leontjevljeva djela *Bizantinizam i slavenstvo*.

1. ZNAČAJNE CRTICE IZ LEONTJEVLJEVA ŽIVOTA I OSNOVNA ODREĐENJA NJEGOVIH MISLI

Iako misli Konstantina Leontjev dijele neka osnova obilježja s mislima drugih ruskih filozofa kao što su primjerice religioznost i mistična koncepcija svijeta, simbolizam, intuitivnost, filozofija svejedinstva, on se ipak znatno razlikovao od svih svojih suvremenika.¹ Za razliku od intuitivnog načina filozofiranja te nepostojanja filozofskih sustava ruskih filozofa XIX. stoljeća u smislu u kakvom su svoje misli u jasno razrađene sustave zaokruživali njegovi suvremenici na Zapadu, za Leontjeva se može reći kako je posjedovao jasnoću i preciznost misli.²

Iz toga, ali i drugih i značajnijih razloga koji će biti navedeni, Nikolaj Berdjajev, koji je prvi Leontjevu pridao zasluženu pozornost i interpretirao njegove misli, u smislu te usamljenosti u okvirima misaonih tradicija kojima pripadaju, Leontjeva je nazvao *ruskim Nietzscheom*.³ Berdjajev je dalje zapisao da ukoliko Nikolaja Danilevskog smatramo prethodnikom Oswalda Spenglera, onda Leontjeva, kojeg je nazvao još i *najblistavijim ruskim umom*, možemo smatra-

---

¹ Usp. Slavko Platz, *Neka idejna ishodišta ruske religijske filozofije*, Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 52 No. 5, 1997., Zagreb

² Berdjajev je tu jasnoću i preciznost nazvao *latinskom jasnoćom*. Vidi: Nikolaj Berdjajev, *Homjakov, Dostojevski, Leontjev*, Logos, Beograd, 2001. 308. Sve citate iz srpskih prijevoda ruskih autora u ovom radu navodimo prilagođene hrvatskom jezičnom standardu.

³ Tu sličnost Leontjeva i Nietzschea jedan drugi ruski filozof, Vasilij Rozanov, usporedio je sa slučajem raspada jednog kometa čija dva dijela padaju na dva različita mjesta – jedan dio u Njemačku, a drugi u Rusiju. Nasuprot sadržajnoj sličnosti njihovih učenja Rozanov ističe i razlike u percepciji ova dva mislioca: o Nietzscheu je „gorjela Europa“, dok se o Leontjevu šutjelo čak i u njegovoj domovini. Vidi: Milan Subotić, *K. N. Leontjev i ruska ideja*, Filozofija i društvo VIII, Beograd, 1995. 131.

ti prethodnikom Friedricha Nietzschea. „Neumorno razmišljanje o procvatu i propadanju društva i kultura, izrazit primat estetike nad etikom, biološke osnove filozofije povijesti i sociologije, aristokratizam, mržnja prema liberalno-egalitarnom progresu i demokraciji, *amor fati* – sve su to crte koje čine bliskim Leontjeva i Nietzschea“, zapisao je Berdjajev.^{4 5}

Konstantin Nikolajevič Leontjev rođen je 13. siječnja 1831. godine u selu Kudinovu, u Kaluškoj oblasti. Završio je gimnaziju te se 1848. godine upisao na studij medicine na Moskovskom sveučilištu. Mnogi interpretatori njegova djela tvrde kako se u tom njegovom prirodnjačkom obrazovanju nalazi korijen njegova specifičnog načina razmišljanja – u smislu da naglašavanje univerzalne vladavine prirodnih zakona predstavlja polazište njegove kasnije filozofije povijesti (kao što npr. razdoblja razvoja civilizacija odgovaraju razdobljima života živih organizama). Zbog Rusko-turskog rata 1853. godine Leontjev prekida studij i kao vojni liječnik odlazi služiti na poluotok Krim. Osim u vojsci i s nešto manje u književnosti Leontjev je desetak godina djelovao i u ruskoj diplomaciji u službi u gradovima ondašnje „europske“ Turske, današnje Grčke i Bugarske, te nešto kratko i Srbije. Ta iskustva iz diplomatskog djelovanja i života u različitim sredinama i kulturama obogatala su Leontjeva te su uz njegovo prirodnjačko obrazovanje sigurno također vrlo značajno pridonijela osebjnosti njegovih misli.

Milan Subotić u članku „K. N. Leontjev i ruska ideja“ smatra kako su tijekom diplomatske službe dva događaja odredila sudbinu Leontjeva i bitno utjecala na formiranje njegovih filozofskih i političkih ideja.^{6 7} Prvi je dugogodišnji bugarsko-grčki crkveni spor oko formiranja autokefalne bugarske Crkve u kojem je ruska vlada, vidjevši u Bugarima sigurne saveznike u budućem rješavanju istočnog pitanja preko ruskog veleposlanika u Carigradu Nikolaja Pavloviča Ignjatjeva, podržala bugarske težnje za crkvenom neovisnošću. Bez obzira na podređenost veleposlaniku Ignjatjevu Leontjev je drugačije mislio, smatrajući da su predaja i crkveno pra-

⁴ Nikolaj Berdjajev, *Ruska ideja*, Prosveta, Beograd, 1987. 67-68.

⁵ Zbog pesimizmom prožetih misli povezanih s osjećajem dolaska kraja svijeta i pojavom Antikrista, Berdjajev ga je još nazvao i *glavnim nositeljem apokaliptičnog raspoloženja*, što je prema njemu titula koju dijeli sa Solovjevom.

⁶ Milan Subotić, filozof i politolog iz Republike Srbije. Zaposlen kao viši znanstveni istraživač u Institutu za europske studije u Beogradu. Objavio je brojne radove koji istražuju rusku intelektualnu i političku tradiciju.

⁷ Vidi: Milan Subotić, *K.N. Leontjev i ruska ideja*, Filozofija i društvo VIII, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1995.

vo na strani Vaseljenskog patrijarha u Konstantinovom gradu koji je 1872. godine osudio formiranje neovisne bugarske Crkve. Osim toga Leontjev je bio uvjeren da je za budućnost Rusije opasno njezino oslanjanje na Bugare, koji su pod snažnim političkim utjecajem Europe. Prvi publicistički radovi Leontjeva, kako tvrdi Subotić, kao i njegovo glavno djelo *Bizantinizam i slavenstvo*, nastaju kao reakcija na ovaj spor i sadrže pokušaj teorijskog utemeljenja njegova stava u povodu tog spora.⁸

Drugi događaj koji je prekinuo lagodni život konzula Leontjeva, nastavlja Subotić, jest iznenadno oboljenje od kolere 1871. godine u Solunu. Leontjev je strahovao od tjelesne smrti, pa su, kako Subotić donosi, očajnička molitva upućena Bogorodici, zavjetovanje na monaštvo i duševno ozdravljenje koje je uslijedilo preobratili Leontjeva, te on odlazi na Atos.⁹ Nakon ovog događaja život i uvjerenja Leontjeva radikalno su se promijenili, a njegova su se promišljanja prožela religijskim sadržajima. Pri kraju života on u pismu Vasiliju Rozanovu (14. kolovoza 1891. godine) piše o svojoj preobrazbi i njezinim posljedicama: „Fizički strah je nestao, a duhovni ostao. I od onda ja više ne mogu odreći se vjere i straha Gospodnjeg, čak i kad bih to i želio. Tih dvadeset godina, od 40-e do 60-e proživio sam drukčije nego prvih dvadeset godina zrelosti... Tijekom ovih posljednjih dvadeset godina (poslije Atosa) napisao sam sve najbolje i najoriginalnije.“¹⁰

Nakon višemjesečnog boravka na Atosu Leontjev daje ostavku u diplomatskoj službi te se 1874. godine, ipak ne zamonašen, vraća u Rusiju s rukopisom svog programskog spisa, *Bizantinizam i slavenstvo*. Kao ni njegova književna djela ni ovo djelo ne nailazi na prihvaćanje od strane slavenofila, te ga 1875. godine objavljuje u manje poznatom i čitanom časopisu *Chtenija v Imperatorskom obshestve istorii i drevnostej Rossijskih*.¹¹

---

⁸ *Ibid.*, 134.

⁹ Sveta Gora (za pravoslavne vjernike: Sveta Gora Atonska, Svetije Gori Atona) je autonomna monaška (monačka) država u sastavu Helenske Republike. Atos (Athos, Athon, Sveta gora) je poluotok i istoimena planina na obalama Egejskog mora. Jedno je od središta, ako ne i samo središte pravoslavnog svijeta.

¹⁰ *Ibid.*, 134.

¹¹ Na ruskom jeziku: *Чтения в Императорском обществе истории и древностей Российских*. U nedostatku službenog prijevoda, a radi boljeg razumijevanja čitatelja naslov časopisa preveo bi se kao: „Lekcije u carskom klubu ruske povijesti i starine“. Sve citate iz izvora na stranim jezicima na hrvatski jezik za potrebe ovoga rada preveo je njegov autor.

Od ostalih filozofskih djela izdvajaju se *Zapiski otshel'nika*¹² (1887.) i dvodijelni zbornik *Vostok, Rossija i Slavjanstvo* (1885. - 1886.).¹³

Nekoliko mjeseci pred smrt, 23. kolovoza 1891. godine Leontjev postaje monah i uzima ime Kliment. Nakon toga seli se u manastir Trojstvena lavra svetog Sergeja gdje 12. studenoga 1891. godine umire od upale pluća, bolesti koju je u svome djelu *Bizantinizam i slavenstvo* koristio kao ilustraciju svoga shvaćanja procesa raspada i smrti socijalnih tvorevina.

U povodu njegove smrti Rozanov, s kojim se Leontjev dopisivao, zapisao je: „Rusijom je prošao veliki čovjek i legao u grob. Za njegova života ni glasa o njemu: graktanjem vrana je dočekan i ispraćen. I legao je, i umro je u očajanju, s neobičnim talentima.“¹⁴

Tek s propašću komunizma Rusija zapravo „otkriva“ Leontjeva. Tako su u povodu stogodišnjice njegove smrti (1991. godine) napisani brojni radovi, obnovljen njegov grob koji je razrušen dvadesetih godina te prvi put pripremljeni i izdani zbornici njegovih tekstova (1992. i 1993. godine).¹⁵

2. OSNOVNI POJMOVI U DJELU *BIZANTINIZAM I SLAVENSTVO*

Osnovni pojmovi u Leontjevjevom traktatu su bizantinizam, slavenstvo te slavizam. Na početku prvog poglavlja naslovljenog „Drevni bizantinizam“ Leontjev definira *bizantinizam* za koji kaže da je „prije svega jedna posebna kultura, koja ima svoje specifične karakteristike, svoja opća, jasna, stoga i razumljiva načela i svoje određene povijesne posljedice“.¹⁶

¹² Na ruskom jeziku: *Записки отшельника*. Djelo bi se moglo s ruskog prevesti kao „Bilješke pustinjaka“.

¹³ Na ruskom jeziku: *Восток, Россия и Славянство*. Djelo bi se moglo s ruskom prevesti kao „Istok, Rusija i slavenstvo“. Na srpskom jeziku i ćirilicom pismu djelo je objavljeno 1999. godine od strane izdavačke kuće *Logos* pod nazivom *Исток, Русия и словенство*.

¹⁴ *Ibid.*, 136.

¹⁵ Što se tiče motiva povratka Leontjevu, Subotić misli kako su oni različiti - od filozofsko-povijesnih nastojanja da se rekonstruira i razumije prošlost ruske misli, preko traganja za „proročanskim“ elementima Leontjevleva djela, do težnje da se izlazak iz tadašnjeg stanja socijalnog rasula i duhovne krize Rusije traži u povratku na snažnu državnu i crkvenu vlast za koju se svojedobno zalagao Leontjev.

¹⁶ Konstantin Leontjev, *Vizantizam i slavjanstvo*, Kniga po trebovaniju, Oformlenie, Moskva, 2016., 3. Sve citate iz izvora na stranim jezicima na hrvatski jezik za potrebe ovoga rada preveo je autor.

Bizantinizam je, obrazlaže dalje Leontjev, krajnje jasna i razumljiva apstraktna ideja koja se sastoji od više zasebnih ideja, kao što su religijske, društvene, moralne, filozofske i metafizičke ideje.

Bizantinizam u državi, tvrdi Leontjev, znači samodržavlje.¹⁷ U religiji bizantinizam, nastavlja Leontjev, znači kršćanstvo s njegovim posebnim obilježjima koja ga razlikuju od zapadnih crkava, hereza i raskola. Bizantski moralni ideal sve zemaljsko podvrgava sumnji: sreću, postojanost osobne čistoće, sposobnost za potpuno moralno savršenstvo na zemlji. On odbacuje svaku nadu u sveopće blagostanje naroda. On je, smatra Leontjev, potpuna antiteza ideji o svećovječanstvu u smislu zemaljske svejednakosti, zemaljske sveslobode, zemaljskog svesavršenstva i svezadovoljstva. Bizantinizam, nastavlja ga opisivati Leontjev, također znači sasvim jasnu predodžbu u području umjetnosti ili uopće estetike kao što su: moda, običaji, ukusi, odjeća, građevina, namještaj.

Bizantska kultura koja je trijumf doživjela proglašenjem Konstantina za cara u 4. stoljeću, zamijenila je grčko-rimsku i prethodila romansko-germanskoj kulturi koja se, prema Leontjevu, krunidbom Karla Velikog u 9. stoljeću počela jasno odvajati od bizantske kulture, koja je do tada, misli Leontjev, sebi podčinjavala i zapadne zemlje. Upravo je proglašenje Karla Velikog za cara, tvrdi Leontjev, granica odvajanja nakon koje na Zapadu sve više dolazi do izražaja vlastita kultura i državnost.

No, kao što je poznato, Istočno Rimsko Carstvo s političkim sustavom cezaropapizma nadživjelo je zapadni Rim za oko 1200 godina. Uzrok tomu Leontjev vidi u ustroju Bizanta, u čijoj je srži upravo Carstvo, koje je pokazalo puno vitalnosti i prirodnosti koje su bile u skladu s mogućnostima i potrebama vremena. To Bizantsko Carstvo, nastavlja Leontjev, oslanjalo se na dvije snage: novu religiju, koju je čak i veći dio nekršćana u to vrijeme prepoznao kao najbolju od svih do sada postojećih religija, te na staro državno pravo, koje je bilo dobro formulirano, kao nijedno prije njega.

Što se *slavenstva*, druge žarišne točke njegova traktata, tiče, ništa slično, tvrdi Leontjev, kod njega ne postoji. Ono je zagonetka: „Predstavljajući si u mislima slavenstvo, mi dobivamo samo neku vrstu amorfnе, stihijske, neorganizirane predodžbe, nešto slično izgledu dalekih i golemih oblaka, iz kojih se, kako se približavaju, mogu oblikovati različiti oblici.“¹⁸ Drugim riječima, ne postoje jasne,

---

¹⁷ Samodržavlje ili autokracija (lat. *autocratia*, od grč. αὐτοκρατεία) oblik je vladavine u kojem poglavar države ima neograničenu vlast.

¹⁸ *Ibid.*, 3.

izrazite crte, nekakva obilježja kao i posebna povijesna obilježja koja bi bila zajednička svim Slavenima. Pojam slavenstva obuhvaća sveukupnost slavenskih naroda.

Slavizam se, naprotiv, može shvatiti kao plemenska etnografska apstrakcija, odnosno samo kao ideja o zajedničkoj krvi i srodnim jezicima. Ne postoji u slavizmu nešto po čemu bismo zbog svih posebnih religijskih, jurističkih, životnih i umjetničkih značajki mogli zaključiti da se radi o posebnoj kulturi, kao što se može reći za europsku ili kinesku kulturu. Tu tezu Leontjev detaljno obrazlaže i dokazuje osvrćući se na svaki slavenski narod posebno. Osvrnuo se na Čehe, Srbe, Poljake, Bugare i druge... (osvrće se dakako i na spomenuti bugarsko-grčki crkveni spor), te na ideologiju njihovih nacionalno-oslobodilačkih pokreta.¹⁹

Leontjev nakon tih svojih osvrta zaključuje da „(...)slavenstvo postoji, ali da slavizma kao kulturne tvorevine ili više nema, ili još nema; ili je slavizam nestao za svagda, istrošio se zbog svoje prvobitne elementarnosti i slabosti, pod sveukupnim djelovanjem katoličanstva, bizantinizma, germanizma, islama, Mađara, Italije i slično; ili, naprotiv, slavizam još nije rekao svoju riječ i tinja, kao žar pod pepelom, skriven od pogleda u amorfnoj masi plemenskog slavenstva, kao zametak živog organizma(...)“.²⁰

3. ISHODIŠTA I OSNOVNA OBILJEŽJA FILOZOFIJE POVIJESTI KONSTANTINA LEONTJEVA

za razliku od većine filozofa povijesti na Zapadu koji su stava kako ljudska povijest ima vlastiti linearni, progresivni smjer kretanja prema ispunjenju neke vlastite svrhe i cilja, pa ponekad i do nekog eshatološkog kraja povijesti, bilo da se radi o primjerice Hegelovoj

¹⁹ Vrlo je zanimljivo da Leontjev, baš kao i velikosrpska ideologija tog vremena koja teži ujedinjavanju svih prostora na kojima žive Srbi u jednu državu, Hrvate ne priznaje kao zaseban narod. „Što se Srba tiče, oni su na državnom planu podijeljeni prvo na četiri dijela: 1) na neovisnu kneževinu, 2) na Crnu Goru, 3) na turske posjede (Bosna, Hercegovina i Stara Srbija), i 3) na austrijske posjede (Slovenci, Hrvati, Dalmatinci i dr.). Podijeljeni su još i prema religiji, i to na tri vjere: pravoslavnu, katoličku i muslimansku. (...) Njihovo je pleme i geografski dosta ravnomjerno podijeljeno na dvije polovine: Dunavom i velikim planinama; na sjeverozapadu su austrijski Srbi, na jugoistoku – turski.“ Vidi: *Ibid.*, 63. Bilo bi zanimljivo istražiti povezanost Leontjeva i velikosrpskih ideologa, s obzirom da su suvremenici, te s obzirom na to je Leontjev jedan, doduše manji, dio svoje diplomatske karijere na službi proveo upravo u Beogradu.

²⁰ *Ibid.*, 64-65.

filozofiji povijesti, ili o njezinim posthegelovskim materijalističkim interpretacijama, Leontjevljeva je povijest naturalistička i organska. Uspoređujući život civilizacija, kultura, država i društava, ali i svega ostalog što postoji sa živim organizmima, može se zaključiti kako Leontjev spram njihova životnog tijeka zauzima prije jedan ciklički stav. Prema toj analogiji sa živim organizmima, i kulturni, socijalni i politički entiteti prolaze razdobljima rađanja, sazrijevanja i umiranja. Prema tome, Leontjev je bliži antičkim grčkim filozofima koji povijesna kretanja tumače analogno prirodi, nego svojim zapadnim suvremenikima.²¹ No, za Leontjeva ovdje se zapravo ne radi samo o običnoj „analogiji“ već, kako sam kaže, o *univerzalnom zakonu*. „Želim samo upozoriti da ovdje nije riječ o usporedbama, već o želji da se ukaže na činjenicu da su zakoni razvoja i propadanja država, po svemu sudeći, u općim crtama isti ne samo sa zakonima organskog svijeta, već i uopće sa zakonima nastajanja, postojanja i nestajanja (...) svega postojećeg što nam je dostupno.“²²

Što se utjecaja drugih tiče, u Leontjevoj filozofiji povijesti prepoznaju se misli Nikolaja Danilevskog, Vladimira Solovljeva i suvremenika slavenofila, no nitko od njih nije mogao imati presudan utjecaj na Leontjeva s obzirom da je on velik dio vremena živio izvan Rusije i mogućeg utjecaja ruskih intelektualaca, čega je Leontjev i sam bio svjestan. Naime, Leontjev je zapisao svoj razgovor s Ivanom Aksakovom,²³ u kojem je rekao da su upravo iz navedenih razloga njegove ideje o Rusiji, Istoku, Zapadu i slavenstvu originalne i neovisne.²⁴

No s obzirom da Leontjev od Danilevskog potpuno preuzima naturalističku poziciju u filozofiji povijesti, opravdano je zaključiti da su ipak misli Danilevskog imale značajniji utjecaj na Leontjeva,

---

²¹ Prvi filozofi u potrazi za fundamentalnom strukturom bitka otkrili su da se kozmos kao cjelina ponaša u skladu s općim cikličkim principima remećenja i vraćanja ravnoteže (engl. *disturbance and restoration*), koji održavaju fundamentalni statični balans bitka. Literatura (koja nije brojna) koja proučava cikličnost u antičkoj misli, ciklički motiv obrađuje u tri velika područja: 1. predsokratovske kozmologije: Anaksimandera, Ksenofan, Heraklit, Demokrit i Empedoklo, 2. kozmička cirkularnost kod Platona i Aristotela, te 3. helenističke kozmologije stoika i neoplatonista.

²² *Ibid.*, 88.

²³ Ivan Sergejevič Aksakov (1823. - 1886.) ruski je književnik i publicist. Jedan je od ideologa slavenofilstva, urednik i izdavač mnogih listova. Odbacivao je europske vrijednosti koje je nametao Petar Veliki te zagovarao tradicionalnu rusku duhovnost.

²⁴ Konstantin Leontjev, *Moja literaturnaja sud'ba, Avtobiografija*, Johnson Reprint Corp., New York, 1965., 57.

što je on zapravo i sam priznao.²⁵ Za Danilevskog je karakteristično da je bio najznačajniji mislilac razdoblja transformacije iz slavenofilizma, odgojenog u duhu njemačkoj idealizma, u panslavizam, u drugoj polovici 19. stoljeća. U tom pothvatu Danilevski je razvio vlastit naturalistički stav pri realističkim i empirističkim raščlambama i promišljanju različitih kulturo-povijesnih tipova. Potrebno je istaknuti kako Danilevski, što je i Leontjev preuzeo, ne misli da postoji jedinstven svjetsko-povijesni proces, nego više posebnih i samosvojnih kulturno-povijesnih entiteta koji se kao i živi organizmi rađaju, sazrijevaju i umiru, odnosno *žive* procesima sličnim onim biološkim, te da to njihovo povijesno kretanje nije linearno, nego dakle cikličko.²⁶

Danilevski se ovim stavom suprotstavlja kršćanskom univerzalizmu kako njemačkog idealizma, tako i slavenofilstva, koji ističu kako svaka kultura ima ulogu u oblikovanju univerzalne povijesti čovječanstva. A svrhu takve teorije Danilevskog sažima i Berdjajev: „On dijeli čovječanstvo na zatvorene kulturno-povijesne tipove, čovječanstvo nema kod njega jednu sudbinu. Za njega pitanje nije toliko o misiji Rusije u svijetu koliko o oblikovanju osobitog kulturno-povijesnog tipa iz Rusije.“²⁷ Naravno, kulturno-povijesni tip za koji je Danilevski zainteresiran je dakako onaj rusko-slavenski.

3.1. „Trojedini proces“ – središnja ideja u Leontjevljevoj filozofiji povijesti

Dakle, Leontjev je uvjerenja da je povijest kako bioloških tako i kulturoloških i socijalnih entiteta podvrgnuta univerzalno važećim prirodnim zakonima. Historijski proces on shvaća analogno s

²⁵ No ipak, Berdjajev kaže kako je Leontjev, koji je sebe skromno smatrao nastavljajem Danilevskog, „u mnogočemu iznad Danilevskog“.

²⁶ Najznačajnije djelo Nikolaja Jakovljeviča Danilevskog naslovljeno je *Rusija i Europa*. Objavljeno je 1871. godine u Rusiji. Tim djelom Danilevski je izvršio značajan utjecaj na razvoj ruske filozofske, ali i političke misli u narednim desetljećima. U tom djelu Danilevski je ponudio tada originalne ideje kao što su ona da ne postoje općeljudski interesi i ciljevi, već je čovječanstvo samo skupina kulturno-povijesnih tipova koji su konkurencija jedni drugima. „Interes čovječanstva“ besmislen je pojam, tvrdi Danilevski, dok izraz „europski interes“ nije prazna riječ za Francuza, Nijemca ili Engleza. Isto tako i za Rusa i svakog drugog Slavena, tvrdi dalje Danilevski, ideja slavenstva treba biti najuzvišenija, ona treba biti iznad slobode, iznad znanosti, iznad prosvjete, pa čak i iznad vlastitih nacionalnih interesa. Konačan cilj razvoja slavenskog kulturno-povijesnog tipa je stvaranje federacije slavenskih naroda s prijestolnicom u Carigradu. Zbog ideja obrazloženih u tom djelu Danilevskog se smatra ideologom panslavizma.

²⁷ Nikolaj Berdjajev, *Ruska ideja*, Prosveta, Beograd, 1987., 66.

biološkim procesom rađanja, starenja i umiranja. Prema središnjoj Leontjevljevoj ideji u njegovoj filozofiji povijesti koju je nazvao *trojedini proces*, sve što postoji, tvrdi Leontjev, prolazi kroz tri razdoblja koja smjenjuju jedno drugo: (1) razdoblje prvobitne jednostavnosti, (2) razdoblje cvjetajuće složenosti i (3) razdoblje ponovne jednostavnosti ili stapajućeg pojednostavnjenja.²⁸

Leontjev pojašnjava svoju središnju teorije ilustrirajući je primjerima iz organskog svijeta pa zaključuje: „Sve je u početku jednostavno, zatim složeno, onda se opet pojednostavljuje, tako što se prvo izjednačava i stapa iznutra, da bi se zatim još više pojednostavilo otpadanjem dijelova i općim raspadanjem, sve do prelaska u neorgansku 'nirvanu'.“²⁹ Leontjev dalje obrazlaže kako trojedini proces djeluje ne samo u organskom svijetu nego u svemu što postoji u prostoru i vremenu. On je: „svojstven i nebeskim tijelima i povijesti razvoja njihove mineralne kore, i ljudskim karakterima; on je prisutan i u razvoju umjetnosti, slikarskih škola, glazbenih i graditeljskih stilova, u filozofskim sustavima, u povijesti religije i na kraju u životu plemena, državnih organizama i čitavih kulturnih svjetova.“^{30 31}

Primjenjujući teoriju „trojedinog procesa“ u svom najznačajnijem djelu *Bizantinizam i slavenstvo* Leontjev piše: „Od 14. i 15., pa do kraja 17., negdje i do polovice 18., pa čak i do početka našeg vijeka Europa postaje sve složenija i složenija, ona sve više jača, proširuje se na Ameriku, Australiju, Aziju, širenje se zatim i dalje nastavlja, dok složenost polako gubi boju, počinje stapanje, brisanje oštrih morfoloških granica, religijske antiteze postaju sve sličnije, staleži nestaju, razlike u stavovima, odgoju i karakterima sve više blijede, u teorijama se proglašavaju les droits de l' homme, koja se zatim burno primjenjuju u praksi (...) Zatim se u teoriji proglašava

---

²⁸ U izvornome, na ruskom jeziku tri razdoblja Leontjev naziva: 1) период первоначальной простоты, 2) период цветущей сложности, 3) период вторичное упрощение.

²⁹ Leontjev, *op. cit.*, (fusnota 15), 92.

³⁰ *Ibid.*, 92.

³¹ Leontjev nastavlja primjerima obrazlagati trojedini proces u nebeskim tijelima, u povijesti umjetnosti, kao i u europskim stilovima u književnosti. I u povijesti filozofije Leontjev također pronalazi trojedini proces. Prvobitna jednostavnost očituje se u jednostavnim izrekama narodne mudrosti i jednostavnim početnim sustavima kao što je Talesov. Kao primjer cvjetajuće složenosti Leontjev navodi Sokrata, Platona, stoike, epikurejce, Pitagoru, Spinozu, Leibniza, Descartesa, Kanta, Fichtea, Schellinga i Hegela. Nakon toga uslijedilo je ponovno pojednostavnjenje, stapanje i nestajanje, prijelaz u sasvim drugo: bezlični eklektičari svih vremena, fenomenalni realizam koji odbacuje metafiziku, materijalizam, deizam i ateizam. Leontjev svoj kratak osvrt na povijest filozofije zaključuje tvrdnjom: „I metafizika i religija ostaju realne snage, istinske, neuništive potrebe čovječanstva.“ Vidi: *Ibid.*, 95.

za nedovoljnu i traži jednakost u svemu, potpuna jednakost, ekonomska, obrazovna, spolna...“, i dalje vizionarski dodaje: „Praksu političkog i građanskog stapanja Europa je preživjela, uskoro ćemo možda vidjeti kako će ona podnijeti pokušaje ekonomskog, obrazovnog i spolnog, tj. konačnog, upropaštavajućeg.“^{32 33} Cilj tog egalitarnog procesa, tvrdi Leontjev, jest stvaranje prosječnog čovjeka, buržuja, spokojnog među milijunima isto tako prosječnih, isto tako spokojnih.³⁴

Leontjev je, treba naglasiti, prvi nagovijestio stapanja ujedinjenje Europe prema principu jednoobraznosti, u jednu zapadnu republikansku federaciju u kojoj će pojedine europske države nestati. To stapanje europskih država u jednu državnu formu on pripisuje jačanju kulture egalitarizma i liberalizma: „Da bi se srušili posljednji ostatci ranijeg državnog uređenja Europe, nisu potrebni ni barbari, ni neka invazija sa strane: dovoljno je daljnje širenje i jačanje one bezumne *religije eudaimonizma*, koja je za svoj moto proglasila: ‘Le bien-etre materiel est moral de l’ humanite’“^{35 36}

Reforme u Rusiji 60-ih godina 19. stoljeća već se bile na tragu reformi europske liberalne tradicije te su tako zaprijetile i Rusiji. U tim procesima što se Rusije tiče Leontjev je zapisao: „Kad je riječ o Rusiji u toj situaciji, ja vidim dva izlaza: 1) ona se mora u tom procesu podrediti Europi, ili 2) mora sačuvati svoju neovisnost. Ako ruski ljudi odgovore na ova dva pitanja u korist neovisnosti, što onda treba činiti? Treba osnažiti sebe, treba manje misliti na dobro, a više na snagu. Ako bude snage, bit će moguće i nekakvo dobro... Bilo kako bilo, Rusiji će biti potrebna unutrašnja snaga organizacije,

³² *Ibid.*, 159

³³ Za Leontjeva Francuska je revolucija događaj s kojim se Europa počela samosvjesno, racionalno i sustavno pojednostavnjivati.

³⁴ Interpretatori Leontjevljeva djela slažu se u ocijeni da je u pozadini njegove kritike Europe njegova doba estetska odvratnost prema banalnosti suvremenog europskog života. Berdjajev primjerice ocjenjuje da još nitko nije tako genijalno oštro razotkrivao niskost i izopačenost ideje zemaljskog ujedinjenog blagostanja čovječanstva. Nazivajući ga *najnepomirljivijim neprijateljem eudajmonizma*, Berdjajev ga citira: „O, omrzuta jednakosti! O, podla jednoličnosti! O, tripud prokleti progresu! O, ugojena, krvlju usirena, ali živopisna planino svjetske povijesti! Od kraja prošloga vijeka muči te novi porođaj! I iz stradalničke utrobe tvoje ispuzava miš. Rada se samozadovoljna karikatura prijašnjih ljudi: prosječni racionalan Europljanin, u svojoj smiješnoj odjeći (...) s umom plitkim i zaslijepljenim (...)“ Vidi: Berdjajev, *op. cit.*, (fusnota 2), 363.

³⁵ *Ibid.*, 159.

³⁶ Prijevod s francuskog: „Materijalno blagostanje moral je čovječanstva“.

snaga duha discipline“³⁷, kojom će jedino moći, dakle, obraniti svoju samostalnost i neovisnost.

Izbjeći eudaimonističke zablude koje promovira zapadnoeuropski racionalizam, mogu samo oni koji čvrsto stoje na zemlji, a gledaju u nebo. U tom smislu treba shvatiti i Leontjevljevu tezu da je „nepismen, ali pobožan i poslušan ruski seljak empirijski, tako reći, bliži stvarnoj životnoj istini, nego neki racionalni liberal, koji glupo vjeruje da će svi ljudi jednom biti sretni, da će svi biti plemeniti, podjednako pametni i razumni“. ³⁸ Sva povijesna i društveno-ekonomska razdoblja potvrđuju Leontjevljevu tezu da jednakosti nema, niti da je ikada ostvareno materijalističko blagostanje. ³⁹

3.2. Leontjeva primjena teorije trojedinog procesa u odnosu Europe i Rusije

za razliku od slavenofila koji u svojim mislima gaje određen prijezir prema europskoj kulturi i katoličanstvu, Leontjev se nekim njezinim razdobljima divi. Aristokratsku i monarhističku Europu Leontjev cijeni kao cvjetajuću složenost europske kulture, spram razdoblja Europe u njegovo doba, koju obilježava propadanje i dezintegracija slavne europske prošlosti. Svoj vrhunac europska je kultura doživjela između renesanse i 18. stoljeća, smatra Leontjev, a uloga Katoličke Crkve u tom procvatu značajna je. U 19. stoljeću Europom se šire demokratske i liberalne ideje, a proces liberalnog napretka za Leontjeva nije ništa drugo doli procesa dezintegracije. ⁴⁰

Nad tom slikom propadanja Europe svog vremena Leontjev se duboko zamislio i zabrinuo, kako prenosi Berdjajev: „Ne bi li užasno i ne bi li uvredljivo bilo misliti da se Mojsije uspinjao na Sinaj, da su Heleni gradili sebi divnu Akropolu, Rimljani vodili punske rato-

---

³⁷ *Ibid.*, 159.

³⁸ *Ibid.*, 142.

³⁹ Ljudska povijest također će se odvijati prema istoj shemi, koju je Leontjev nazvao tezom o kraju čovječanstva. Točka A predstavlja vrh, odnosno najveću točku svjetskog razvoja. Točku B obilježava kratkotrajna pobjeda „prosječnog srednjeg europskog čovjeka“. Slijedi točka C, kao kratkotrajni procvat carstva osrednjosti, te točka D, kao kraj čovječanstva, što je posljedica nataloženog zla, razvrata i smutnje. Usp. Konstantin, Lenotjev, *Istok, Rusija i Slovenstvo*, Logos, Beograd, 1999., 210.

⁴⁰ „Svuda isti, manje ili više demokratizirani ustavi. Svuda germanski racionalizam, pseudobritanska sloboda, francuska jednakost ili španjolski fanatizam koji služi istoj raspuštenosti. Svuda građanski brak, svuda prijezir prema asketizmu, mržnja prema staleškoj podijeli i vlasti (ne svojoj, već vlasti drugih), svuda slijepo nadanje u zemaljsku sreću i potpunu zemaljsku jednakost!“ Vidi: Isto, 105.

ve, da je genijalan ljepotan Aleksandar u nekom pernatom šljemu prelazio Granik i tukao se pod Arbelom, da su apostoli propovijedali, mučenici stradali, pjesnici pjevali, slikari slikali i vitezovi blistali na turnirima samo zato da bi francuski ili njemački ili ruski buržuj u svojoj nakaradnoj, smiješnoj odjeći bezbrižno uživao 'individualno' i 'kolektivno' na ruševinama čitavog ovog minulog sjaja?... Bilo bi sramota za čovječanstvo ako bi ovaj podli ideal sveopće koristi, sitnog rada i sramne proze trijumfirao zauvijek!⁴¹ Berdjajev nadalje prenosi kako Leontjev Europi ne može oprostiti što se odrekla svoje blagorodne prošlosti te katoličanstva, feudalizma i viteštva na kojima se temelji europska kultura. Tako je Leontjev izražavao mržnju spram napretka, slobode i jednakosti koje vode u malograđanštinu.

S obzirom da mu je raščlamba pokazala da su svi slavenski nacionalno-oslobodilački pokreti zahvaćeni kulturom egalitarizma i liberalizma, Leontjev je zaključio kako bi za njihov opstanak neophodna bila moć Rusije, zemlje gdje je bizantinizam istočnog Rima nastavio živjeti.

Nadalje, polazeći od tih stavova, Leontjev uviđa kako su težnje ostalih slavenskih naroda uspostava nacionalnih država zapadnog demokratskog ustroja i vrijednosti što bi, kako zaključuje, bilo pogubno za Rusiju ukoliko bi ona težila zbližavanju s tim narodima. Jer samodržavlje, tvrdi Leontjev, koje je politička srž bizantinizma, potpuno je nespojivo s europskim idejama jednakosti, slobodne i ustavnih ograničenja vlasti, kojima su „zaraženi“ slavenski nacionalnooslobodilački pokreti. Odreći se samodržavlja za Rusiju znači podrediti se europskom progresu koji se bori protiv svakog despotizma, a koji „nije ništa drugo do proces raspadanja, proces onog ponovnog pojednostavljivanja cjeline i miješanja sastavnih dijelova... proces brisanja morfoloških oznaka, proces uništavanja onih posebnosti koje su organski (tj. despotski) urođene društvenom tijelu“.⁴²

U tom kontekstu Leontjev nadalje kritizira panslavističku ideju. Ruski panslavistički pokret, kako prenosi Subotić, osim što ne uviđa liberalno-demokratsku prirodu nacionalnih pokreta „slavenske braće“, griješi u tumačenju intencija ranog slavenofilstva. Naime, dok je političko zbližavanje sa Slavenima, nastavlja Subotić, za rane slavenofile bilo samo sredstvo ostvarenja važnijeg cilja - kulturne samobitnosti Rusije - panslavisti apsolutiziraju to sredstvo gubeći

⁴¹ Vidi: Berdjajev, *op.cit.*, (fusnota 2), 360.

⁴² Leontjev *op.cit.*, (fusnota 15) 99.

iz vida da ono po svojim unutarnjim značajkama ugrožava postizanje upravo tog prije formuliranog i prihvaćenog cilja.⁴³

Drugim riječima, Leontjev vjeruje da bi stapanjem s ostalim Slavenima, posebno Južnim Slavenima, Rusija neizbježno izgubila kulturnu izvornost koja je odvaja od Zapada, a čije je osnovno obilježje bizantinizam. Stoga, on predlaže savezništvo s azijskim narodima, zaključujući da je za Rusiju „stapanje i miješanje s Azijanima ili s narodima druge vjere i roda, znatno korisnije već po tome što oni još nisu prožeti europeizmom“.⁴⁴ Ovaj stav služiti će kao jedna od polaznih točaka izgradnje „euroazijskog“ shvaćanja ruskog identiteta formuliranog u emigrantskim krugovima dvadesetih godina prošlog stoljeća.

Nadalje, Leontjev se zalaže za snažnu državu, despotsku vlast i strogo hijerarhijsko društvo, jer vjeruje da je čovjek nezasitan ako mu se da sloboda. Stoga, bez stroge stege „državne forme“ narod prirodno teži egalitarizmu i slobodi, što dovodi do raspada i smrti društvenog organizma.

Za Rusiju je mislio kako je njezino doba „cvjetajuće složenosti“ započelo s vladavinom Petra Velikog, da bi već sa vladavinom Nikolaja I. bilo na svome zalasku. Rusija se stoga u Leontjevljevo vrijeme, u drugoj polovini 19. stoljeća, nalazi na početku stanja „stapajućeg pojednostavljenja“, tj. u završnoj fazi organskog razvoja. Subotić piše da svijest o tome kako Europa prednjači u ovom „predsmrtnom hropcu“ ne može umiriti Leontjeva - ta činjenica samo može poslužiti kao argument protiv „Zapadnjaka“ koji ubrzavaju i propast Rusije. Leontjev, da bi Rusiju spasio od raspada i truljenja, želi je „zamrznuti“ konzervativnom i reakcionarnom politikom. U skladu s tom potrebom *konzerviranja* Rusije, Leontjev se, kako je spomenuto, zalaže za jačanje samodržavlja, te za povezivanje Rusije s istočnim i neslavenskim narodima, čime bi se osnažio politički bizantinizam, obustavio proces ujednačavanja, gubitka izvornosti i europeizacije Rusije, te odgodio trenutak trijumfa „socijalne entropije“. No Leontjev je, kako tvrdi Subotić, i sam svjestan ograničenosti tih sredstava jer je pred kraj života zapisao: „Jedna je stvar vjerovati u ideal i nadati se njegovu ostvarenju, a druga je taj sam ideal voljeti. Može se voljeti i beznadno bolesna majka; može se čak i vrlo strasno željeti kulturno ozdravljenje Rusije, a, na kraju, izgubiti vjera u to ozdravljenje“.⁴⁵

---

⁴³ Vidi Subotić *op. cit.*, (fusnota 6), 148.

⁴⁴ Leontjev *op. cit.*, 79.

⁴⁵ Subotić, *op. cit.*, 153.

Kasnije je Leontjev, kako tumači Subotić, taj gubitak vjere ublažio uvidom u ostvarenje ideje komunizma na ruskom tlu, koju je Leontjev dugo smatrao vrhuncem europske dekadencije. Leontjev je i ovdje proročki uvidio da će, kako prenosi Subotić, uspostava komunizma dovesti do despotske vladavine upravljačke elite i neegalitarno strukturiranog društva. „Kao ‘despotska organizacija budućnosti’ komunizam može biti onaj spasilački čimbenik koji će učvrstiti socijalnu hijerarhiju, obnoviti poslušnost i disciplinu, vezati pojedinca za kolektiv i ograničiti mu ‘glad za slobodom’. Postojanje kolektivnog vlasništva (...), samodržavna politička tradicija i neukorijenjenost liberalnog individualizma, predstavljaju povoljne okolnosti za ostvarenje komunističkog projekta u Rusiji koji, u formi ‘novog ropstva’ ili ‘novog feudalizama’, treba obnoviti snagu i veličinu Rusije.“⁴⁶

ZAKLJUČAK

Polazište Leontjevljeva promišljanja organsko je, a obilježje naturalističko. Univerzalnom teorijom trojedinog procesa Leontjev objašnjava život društvenih, političkih i kulturnih entiteta. U središtu tih promišljanja nalazi se briga za Rusiju, koja je nositelj posebne civilizacije, različite od zapadne, a u čijoj je srži ideja bizantinizma, odnosno njegovih političkih i religijskih obilježja. On tu posebnost svoje Rusije koja se u skladu s naturalističkom teorijom trojedinog procesa nalazi na početku terminalne faze, želi konzervirati, te je suprotstaviti i spasiti od utjecaja europske kulture koja je počela „truliti“, zaražena egalitarno-liberalnim idejama, koje je Leontjev prezirao. No on to ne želi učiniti približavanjem Rusije ostalim slavenskim narodima, kao njegovi ruski suvremenici, zagovornici tada vrlo popularnih slavenofilskih i panslavenskih ideja, s obzirom da su njihova stremljenja već „zaražena istom bolešću“ kao i europska kultura. Snaga Rusija, misli Leontjev, ne leži u slavenstvu, odnosno slavizmu, već upravo u naslijeđenim bizantskim principima. Leontjev stoga stremlji savezništvu Rusije s istočnim azijskim narodima, kao prirodnim saveznicima potpuno netaknutim europskom propadajućom kulturom.

No, razvijajući svoje misli, Leontjev i sam uviđa ograničenost takvog pristupa. U želji da očuva svoju Rusiju Leontjev na kraju spas vidi u uspostavljanju komunizma, za koji je predvidio drugačiji razvoj od onog koji su mu predvidjeli sami njegovi tvorci i ideolozi.

⁴⁶ *Ibid.*, 155.

I zaista, može se zaključiti kako je staljinizam kao rezultat ostvarenja komunističke ideje u Rusiji bio sličniji proročkim predviđanjima Leontjeva negoli očekivanjima samih zagovornika komunizma.

Na kraju, iz današnje perspektive možemo zaključiti da su se njegove gotovo proročke misli obistinile kada je pisao o stvaranju europske naddržavne tvorevine, o stremljenjima oslobodilačkih pokreta neruskih slavenskih naroda te o posljedicama uspostave komunističkih režima. Iz tih razloga njegova promišljanja i stavovi mogu se uzimati u obzir pri promišljanjima i suvremenih društveno-političkih procesa i smjerova na europskom kontinentu danas, a Leontjevljevoj ostavštini konzervativna misao na Zapadu može dati značenje. Tim više što se i suvremeni zagovornici euroazijanizma u Rusiji danas pozivaju na Leontjeva.

PHILOSOPHY OF HISTORY BY KONSTANTIN LEONTIEV

Summary

This paper elaborates on the Philosophy of History by Konstantin Leontiev, a Russian philosopher and writer. In its essence, Leontiev's work focuses on the organic Theory of the Triune Process. In accordance with the philosophy of history, he suggests a political doctrine which should govern Russia's new attitude towards the West and its values, since he perceives Russia as the Ancient Byzantine. This approach is meant to protect Russia against the liberal-egalitarian process which Leontiev regards as the last stage in the natural and inevitable extinction of the Western civilization. Moreover, Leontiev refers to the contemporary nationalist movements of other Slavic peoples, demands caution against the hazards of then dominant Slavophilism and advocates Russia's alliance with other Asian nations.

Keywords: Byzantinism, Slavdom, Slavism, Triune Process, Russia, Philosophy of History